

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.922

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/06>

Баранкова В. В.

<https://orcid.org/0000-0002-1355-2897>

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню особливостей процесуального оформлення нотаріальної діяльності, складу документів, що ним охоплюються, та їх правовій характеристиці.

Обґрунтовано, що система процесуального оформлення у нотаріальному процесі охоплює дві групи процесуальних документів: нотаріальні акти – документи, що фіксують правові висновки нотаріуса в межах вчинення (або неможливості вчинення) нотаріальних дій та документи, що подаються для вчинення нотаріальних дій заінтересованими учасниками і фіксують їх волевиявлення (тексти нотаріально посвідчуваних правочинів, заяв тощо). Наголошено на необхідності розмежування документів, що фіксують волевиявлення різних суб'єктів нотаріального процесу, за їх формою та вимогами, що до них ставляться.

Виснувано, що нотаріальні акти – документи – це різновид юрисдикційних правозастосовних актів, що є юридичною формою закріплення висновків та рішень нотаріуса в межах вчинення нотаріальної дії або відмови в її вчиненні, наділені офіційною та доказовою силою.

Висвітлено специфічні правові ознаки нотаріальних актів – документів, проведено їх класифікацію за юридичним значенням і функціям.

Констатовано, що нотаріальні акти – документи постановляються у сфері безспірної цивільної юрисдикції, і тому, на відміну від рішень суду, не набувають якостей виключності, незмінності та неспростовності, при цьому під час чинності офіційної сили нотаріальних актів їх слід характеризувати як загальнообов'язкові, а виконавча сила є властивою лише виконавчим написам.

Окреслено практичні проблеми, зумовлені невизначеністю поняття нотаріальних актів – документів, та запропоновано способи їх вирішення.

Доведено, що нотаріальні акти – документи слід закріпити у правилах ст. 50 Закону «Про нотаріат» як самостійний об'єкт судового оскарження. Сформульовано пропозиції унормувати оскарження незаконності нотаріальних дій та нотаріальних актів – документів за відсутності спору про право як одну з категорій справ окремого провадження у цивільному судочинстві, а також законодавчо закріпити такі підстави для скасування нотаріальних актів – документів як їх незаконність та необґрунтованість.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальні акти – документи, нотаріат, нотаріальна діяльність, оскарження нотаріальних дій, посвідчувальний напис, свідоцтво про право на спадщину.

Постановка проблеми. Нотаріальна форма охорони та захисту цивільних прав та інтересів у системі цивільної юрисдикції є унікальною та незамінною, маючи власні предмет, функції та

визначений законом порядок реалізації, зважаючи на її наслідки. Нотаріальна діяльність – різновид правозастосовної діяльності, яка внаслідок своєї правової природи, особливого змісту та правових

наслідків здійснюється в межах процесуальної форми. Одним з конститутивних елементів нотаріальної процесуальної форми є належне процесуальне оформлення вчинюваних нотаріальних дій, що набувають правового значення лише за умови постановлення відповідних нотаріальних процесуальних актів – документів, порядок складання, зміст та реквізити яких передбачені нотаріальним законодавством. Разом з тим поняття нотаріальних актів – документів досі не набуло законодавчого врегулювання, а питання їх правової характеристики, визначення різновидів та визначальних ознак є дискусійними у науці нотаріального права. Відсутність достатнього теоретичного висвітлення та обґрунтування зазначеної проблематики, єдиного розуміння змісту достатньо широковживаного терміну «нотаріальний акт – документ» зумовила існування й низки практичних проблем. Так, саме відсутність єдиних сталих підходів до визначення змісту поняття нотаріального акту – документа зумовило зміни редакції ст. 50 Закону України «Про нотаріат» у 2020 році, внаслідок яких нотаріальні акти необґрунтовано було виключено з об'єктів судового оскарження, попри той факт, що і сьогодні досить великий прошарок судових цивільних справ становлять такі справи як визнання незаконними постанов про відмову у вчиненні нотаріальних дій, визнання недійсними нотаріальних свідоцтв та визнання таким, що не підлягає виконанню, виконавчого напису нотаріуса. Крім того, з огляду на недосконалість унормування процесуального оформлення та фіксації змісту нотаріальних дій існує необхідність законодавчого вирішення питань щодо низки процесуальних документів, які сьогодні не передбачені нотаріальним законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової характеристики нотаріальних актів – документів нотаріальної діяльності обговорюються у теорії нотаріального процесу достатньо давно, вони розглядалися у роботах таких науковців як Дякович М., Снідевич О., Нелін О., Вдовічена Л., Дергільова О. та ін., але однастайності поглядів на цю проблематику так і не напроцьовано. Здебільшого роботи з означеної проблематики обмежувалися теоретичними підходами, зв'язок із правозастосовною практикою та негативний вплив на неї через невизначеність та недостатність правового регулювання процесуального оформлення нотаріальної діяльності окремо не висвітлювались.

Постановка завдання. Метою даної роботи є розробка визначення нотаріальних актів – доку-

ментів, висвітлення їх характерних ознак, проведення класифікації документів, що складають систему процесуального оформлення нотаріальної діяльності, а також формулювання на цій підставі пропозицій щодо внесення змін у законодавство, які сприятимуть вирішенню низки існуючих проблем правозастосовної практики у цій царині.

Виклад основного матеріалу. Нотаріальна діяльність, спрямована на забезпечення превентивного захисту та охорони цивільних прав та запобігання виникненню судових спорів з правовідносин, що набули нотаріального посвідчення, є різновидом правозастосовної юрисдикційної діяльності, здійснюваної на підставі закону та у порядку, визначеному законом. Надання юридичної вірогідності правам, фактам та документам відбувається через вчинення системи нотаріальних дій, віднесених законом до компетенції нотаріусів.

В межах вчинення нотаріальної дії, а також під час відмови у її вчиненні нотаріусом ухвалюються різноманітні процесуальні документи, однак внаслідок недостатнього унормування процесуального характеру нотаріальної діяльності в цілому досі недостатньо урегульованими залишається й інститут її процесуального оформлення. При цьому жодна нотаріальна дія не може вважатися вчиненою без постановлення фінального нотаріального процесуального акту – документу, в якому закріплюється правовий висновок нотаріуса щодо реалізації його повноважень як органу безспірної цивільної юрисдикції. Крім того, юридичне значення мають й процесуальні документи, що постановляються нотаріусом у випадку необхідності фіксування неможливості вчинення конкретної нотаріальної або інших процесуальних питань, що виникають в ході вчинення нотаріальної дії. До недоліків чинного нотаріального законодавства слід віднести відсутність законодавчого закріплення поняття та системи нотаріальних актів – документів, а також визначення підстав для їх скасування.

У літературі неодноразово наголошувалось, що у чинному законодавстві України відсутнє визначення категорії «нотаріальний акт» [1, с. 153], так само як і на нагальній необхідності його розробки й можливого унормування. Так, О. Нелін зазначав, що відсутність законодавчого тлумачення цього терміна породило проблему визначення його сутності та співвідношення з іншими суміжними поняттями [2, с. 5].

Складність наукового аналізу зазначеної проблематики зумовлена також подвійним змістом

теоретичного поняття акту, який у вітчизняній науці вживається і у розумінні правової дії, і у розумінні юридичного документу. У даній роботі надається характеристика нотаріальних актів саме як документів, що складають процесуальне оформлення нотаріального провадження.

У теорії нотаріального процесу також немає одностайності щодо поглядів та підходів до характеристики нотаріальних актів – документів. Детальний аналіз розроблених сучасних підходів до визначення поняття нотаріального акту було свого часу проведено М. Дякович, і на його підставі авторка запропонувала наступне визначення нотаріального акта – це публічне рішення нотаріуса, яке приймається та виражається у формі документа на підставі правових норм та закріплює волю сторін або нотаріуса, спрямоване на виникнення, зміну або припинення відповідних правовідносин, яке забезпечує охорону прав та інтересів суб'єктів цих правовідносин і наділене доказовою й виконавчою силою [3, с. 25–26].

Запропоноване визначення викликає деякі заперечення. Так, не можна погодитися з твердженням, що нотаріальний акт – документ закріплює волю сторін або нотаріуса, позаяк, по-перше, серед суб'єктів різних нотаріальних дій не завжди є сторони, тому доцільніше вживати такий термін як заінтересовані учасники нотаріальної дії (або нотаріального процесу). По-друге, нотаріальний акт – документ є результатом реалізації публічних повноважень нотаріуса як уповноваженої державою особи, а тому, відповідно, закріплює він саме волевиявлення нотаріуса з приводу вчинення конкретної нотаріальної дії. Винятково волевиявлення нотаріуса як правозастосовника й утворює юридичну вірогідність нотаріально посвідчених прав, фактів та документів, офіційну та доказову силу нотаріального посвідчення. Звісно, волевиявлення заінтересованих учасників нотаріальної дії також фіксується в межах нотаріального процесу, але в інших за своїми правовими характеристиками документах. Наведене зумовлює необхідність чітко розділяти документи, що є складовими системи процесуального оформлення, але фіксують волевиявлення різних суб'єктів нотаріального процесу. Розмежування таких документів, окрім теоретичного, має й практичне значення в аспекті проблеми, висвітленої у роботі Бондарєвої М. та Шкрібляк К., де справедливо зазначалося, що нерідкі випадки небажання нотаріусів використовувати підготовані іншими особами тексти договорів. Підтримуємо позицію авторок, які вважають, що у таких випадках особа по суті втрачає

право на свободу договору, і в зазначеному можна побачити порушення принципу законності в матеріально-правовому аспекті [4, с. 58].

Нотаріальні акти – документи закріплюють судження, висновки, волевиявлення нотаріуса як органу цивільної безспірної юрисдикції (ст. 48 Закону «Про нотаріат»). Документи ж, які закріплюють волевиявлення заінтересованих учасників нотаріальної дії – це документи, що подаються для вчинення нотаріальних дій (ст. 47 Закону «Про нотаріат»). Виділені групи документів розрізняються між собою за вимогами, що до них ставляться законом, за своїм правовим значенням, реквізитами та змістом. Наприклад, у випадку вчинення такої нотаріальної дії як посвідчення договору купівлі – продажу сам текст договору буде фіксувати волевиявлення сторін цього правочину і саме до нього будуть ставитися вимоги, передбачені статтею 47 Закону як до документу, що подається для вчинення нотаріальної дії, а нотаріальним актом – документом, що фіксує волевиявлення нотаріуса є посвідчувальний напис на цьому договорі. При цьому договір є документом, що посвідчує право (але лише за умови, якщо він містить посвідчувальний напис нотаріуса), а сам посвідчувальний напис – актом органу безспірної цивільної юрисдикції.

Отже, наведене дозволяє висувати, що система процесуального оформлення у нотаріальному процесі охоплює дві групи процесуальних документів: нотаріальні акти – документи, що фіксують правові висновки нотаріуса в межах вчинення (або неможливості вчинення) нотаріальних дій, склад яких передбачено ст. 48 Закону, та документи, що відповідно до ст. 47 Закону подаються для вчинення нотаріальних дій і фіксують волевиявлення їх заінтересованих учасників (тексти нотаріально посвідчуваних правочинів, заяв тощо). Підтримуючи пропозиції щодо необхідності законодавчого врегулювання механізму фіксування процедури вчинення нотаріальних дій з метою мінімізації подальших правових претензій щодо порушення процесуального порядку їх вчинення, вважаємо за необхідне наголосити, що до системи процесуального оформлення можуть увійти і документи, що фіксують хід нотаріального процесу (наприклад, протокол вчинення певної нотаріальної дії).

Також не можна погодитися з твердженням, що усі нотаріальні акти – документи наділені виконавчою силою [5, с. 176; 3, с. 24] з наступних міркувань. Самими ж авторами, які обстоюють цю позицію, відзначалося, що виконавча

сила нотаріального акта повинна пов'язуватися та пов'язується у законодавстві з його примусовим виконанням органами примусового виконання рішень [5, с. 180]. Оскільки зазначена якість є характерною лише для таких нотаріальних актів як виконавчий напис та протест векселя, то вона є радше винятком із загального правила, аніж визначальною ознакою усіх нотаріальних актів. Законодавчим підтвердженням такого висновку є й зміст глави 12 розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, що має назву «Виконавча сила нотаріального документу» і сто-сується винятково виконавчих написів, позаяк у п. 1 цієї глави визначено, що захист цивільних прав здійснюється нотаріусом шляхом вчинення виконавчого напису. Натомість, вважаємо, нотаріальні акти як юрисдикційні рішення мають характеризуватися юридичною силою, складовими елементами якої є офіційна та доказова сила.

Виходячи з наведеного, можна виснувати, що нотаріальні акти – документи – це юрисдикційні правозастосовні акти, що є юридичною формою закріплення висновків та рішень нотаріуса в межах вчинення нотаріальної дії або відмови в її вчиненні, наділені офіційною та доказовою силою.

Специфічну правову характеристику нотаріальних актів – документів складає сукупність їх наступних визначальних ознак. Конститутивною рисою нотаріальних актів – документів є те, що вони ухвалюються нотаріусом при здійсненні ним своїх повноважень, якими він наділений державою (ч. 1 ст. Закону), і саме цей факт зумовлює одночасно і правособ'єктність нотаріуса як правозастосовника у царині безспірної цивільної юрисдикції, і юридичну силу нотаріального посвідчення, набуття вірогідності правами, фактами та документами, що були об'єктами такого посвідчення.

Далі, визначальною рисою нотаріальних актів – документів є їх правозастосовний характер. Ухвалення таких документів відбувається на підставі закону та у порядку, визначеному законом, отже, є результатом застосування матеріальних та процесуальних норм права до конкретної правової ситуації за участю певних осіб. Як правозастосовні документи нотаріальні акти можуть бути скасовані з підстав їх незаконності та необґрунтованості, і закріплення таких підстав для скасування у Законі, вважаємо, утворило б систему додаткових правових гарантій для учасників нотаріального провадження та вчинило б позитивний вплив на розгляд судових

справ, пов'язаних із попереднім вчиненням нотаріальних дій.

Наступна характерна риса нотаріальних актів полягає у тому, що вони постановлюються у відповідь на процесуальну ініціативу заінтересованих осіб, що звернулися до нотаріуса з проханням вчинити нотаріальну дію та брали участь у її вчиненні, тому саме на них поширюється юридична чинність цих актів, а їх поведінка у нотаріальному процесі підкорюється диспозитивним засадам.

Офіційний характер нотаріальних актів – документів відбивається не лише у тому, що вони оформляються спеціально уповноваженими на те суб'єктами, але й у тому, що їх природа, структура, порядок їх складання і оформлення, а також їх реквізити закріплені у нотаріальному законодавстві, що унормовує вимоги до їх форми та змісту. Порушення закріпленої законом форми нотаріальних актів – документів, так само як і процесуального порядку вчинення нотаріальних дій тягне визнання їх недійсними. З точки зору потреб правозастосовної практики можна виснувати, що це положення має бути прямо закріплене в ст. 48 Закону. Такий варіант унормування значно полегшив би розв'язання судових справ, пов'язаних із попереднім вчиненням нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні.

Нотаріальні акти – документи постановлюються у сфері безспірної цивільної юрисдикції, і тому, на відміну від рішень суду, не набувають якостей виключності, незмінності та неспростовності. Скасування нотаріальних актів може відбуватися або внаслідок приписів закону щодо забезпечення диспозитивних можливостей зміни напряму волевиявлення заінтересованих осіб – їх учасників (наприклад, розірвання договору, скасування довіреності, скасування або зміна заповіту заповідачем), або судом внаслідок постановлення рішення у відповідній цивільній справі.

При цьому під час чинності офіційної сили нотаріальних актів їх слід характеризувати як загальнообов'язкові навіть попри те, що нотаріальне законодавство, на відміну від цивільного процесуального, що закріплює обов'язковість судових рішень у ст. 18 ЦПК, аналогічної норми, на жаль, не містить. При цьому обов'язковість є загальною рисою усіх нотаріальних актів – документів й означає, що всі суб'єкти правових відносин (і також ті, що не були учасниками вчинюваної нотаріальної дії) мають враховувати їх зміст, визначаючи свою правову поведінку. Наприклад, якщо за приписами свідоцтва про право власності на спадкове майно певна фізична особа набула

такого права власності, то в усіх подальших відношеннях за її участі усі інші суб'єкти права мають виходити з наявності її правосуб'єктності як власника. Натомість, як вже зазначалося, виконавчою силою наділені винятково лише такі нотаріальні акти – документи як виконавчий напис та протест векселя, для низки всіх інших актів обов'язковість поєднується не із здатністю до примусового виконання, а із здійсненністю, тобто можливістю добровільної непримусової реалізації їх змісту, адже компетенція нотаріальних органів визначається сферою безспірної юрисдикції.

Заперечення викликає й визначення нотаріальних актів, запропоноване О. Дергільовою, яка стверджує, що нотаріальні акти – це юридично обов'язкова форма вираження результату нотаріальних дій у письмових індивідуальноправових актах [6, с.3], позаяк актами, які фіксують результат нотаріальної дії, склад нотаріальних актів – документів не вичерпується, він є набагато ширшим за складом.

У ході розгляду нотаріальної справи і здійснення нотаріальної діяльності можливе постановлення цілого ряду нотаріальних актів-документів. За юридичним значенням і функціям їх можна розділити на три групи: акти, що виступають підсумком діяльності нотаріуса, і фіксують результат застосування норм матеріального права та вирішення нотаріальної справи; акти, що фіксують відсутність умов для застосування норм матеріального права і не виникнення чи припинення нотаріального процесу з цієї причини; акти, що оформляють процесуальні дії, необхідність здійснення яких виникає в ході розгляду нотаріальної справи.

До першої групи відносяться наступні види нотаріальних актів – документів: нотаріальні свідоцтва; посвідчувальні написи; виконавчі написи; акти про протест векселів; написи про заборону відчуження нерухомого майна; акти про морський протест. Форми всіх перерахованих документів були затверджені наказом Міністерства юстиції України від 22 грудня 2010 р. № 3253/5 «Про затвердження правил ведення нотаріального діловодства». У разі відсутності необхідних посвідчувальних написів чи свідоцтв, які б відповідали вчинюваній нотаріальній дії, нотаріус може застосовувати ту з форм, яка найбільше відповідає цій нотаріальній дії, із застосуванням окремих елементів інших посвідчувальних написів та свідоцтв. Зміст виконавчого напису регулюється ст. 89 Закону. Виконавчі написи не тільки засвідчують факт заборгованості, але й надають документу виконавчої сили.

Відмітною рисою цих нотаріальних актів-документів є те, що вони наділяють якістю безспірності і вірогідності права, факти і документи, впливають на правовий статус заінтересованих у вчиненні нотаріальної дії осіб, і дозволяють їм згодом (поза рамками нотаріального процесу) реалізувати свої права й інтереси, вчинити певні дії. Такі правозастосовні акти, виступаючи підсумком діяльності нотаріуса, фіксують результати вирішення нотаріальної справи та, відповідно, вчинення нотаріальної дії, оформляють основні висновки, отримані в ході нотаріального процесу. Наприклад, визначальною рисою такого нотаріального акту як свідоцтво про право на спадщину, є його владний характер, що дозволяє розглядати його як юрисдикційний документ. Зміст цього правовстановлювального акту закріплює владне судження про законність спадкування. За своїм правовим значенням свідоцтво близьке до судового рішення у справах безспірного окремого провадження, позаяк воно змінює правовий статус і спадщини, і осіб, яким його видали або яких воно стосується.

До другої групи актів – документів відносяться постанова про відмову у вчиненні нотаріальної дії (ст. 49 Закону), акт про неможливість вжиття заходів до охорони спадкового майна (п. 8 гл. 9 розд. П Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, далі – Порядок). Винесена нотаріусом постанова про відмову у вчиненні нотаріальної дії має відповідати вимогам, закріпленим у п. 3 гл.13 Порядку. Юридичне значення цих документів полягає у створенні процесуальних гарантій законності, обґрунтованості відмови у вчиненні нотаріальної дії і забезпечення реалізації прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, заінтересованих у виникненні нотаріального процесу.

Третю групу документів, що характеризують процесуальне оформлення нотаріальної діяльності, складають такі документи як: акт опису спадкового майна (п. 3 гл. 9 розд. П Порядку); постанова про призначення хранителя спадкового майна (ч. 2 ст. 61 Закону); розпорядження про видачу зі спадкового майна грошових сум на покриття витрат, зв'язаних з доглядом за спадкодавцем, його похороном і т.д. (ст. 64 Закону). Усе це документи, що фіксують дії нотаріуса, здійснювані на підставі застосування нотаріальних процесуальних норм, і забезпечують хід нотаріального процесу.

Виходячи з того, що вимоги нотаріальної процесуальної форми передбачають необхідність

відповідного процесуального оформлення будь-якого юридично значущого рішення чи висновку нотаріуса, вважаємо за доцільне підтримати пропозиції законодавчо передбачити також необхідність постановлення низки процесуальних документів, які сьогодні не унормовані нотаріальним законодавством: постанов нотаріуса про направлення документів на експертизу (ч. 2 ст. 51 Закону), про видачу грошових сум із спадкового майна (сьогодні оформлюється розпорядженням – ст. 64 Закону) про відкладення та про зупинення вчинення нотаріальної дії (ч. 2 – 4 ст. 42 Закону), постанови про відмову у видачі копій нотаріально посвідчених документів тощо [7, с. 14].

Норми нотаріального законодавства обумовлюють можливість прийняття нотаріусом таких процесуальних рішень, але не передбачають їх відповідного процесуального оформлення. На практиці це призводить до проблем, пов'язаних із унеможливленням дотримання належної процедури нотаріального провадження для нотаріуса, постановлення законних та обґрунтованих рішень у справах про оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні судом та неналежним забезпеченням права на оскарження для заінтересованих осіб – учасників нотаріальних дій.

Наприклад, 7 серпня 2024 р. Красногвардійський районний суд м. Дніпропетровська розглянув цивільну справу за позовом Особи 2 до Третьої Дніпровської державної нотаріальної контори про скасування постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії. В обґрунтування позовних вимог позивачка зазначила, що вона є спадкоємцем за заповітом після смерті Особи 3, яка померла. У зв'язку зі смертю спадкодавиці відкрилася спадщина, яка складається із квартири. На своє звернення до Третьої Дніпровської державної нотаріальної контори з заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину позивачка отримала постанову про відмову у здійсненні нотаріальної дії у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом на підставі п. 9 ст. 49 Закону «Про нотаріат» та п.п.8 п.1 Глави 13 Порядку вчинення нотаріальної дії нотаріусами України, яка вмотивована тим, що на момент подачі заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину за заповітом у Красногвардійському районному суді м. Дніпропетровська розглядається цивільна справа за позовною заявою Особи 4 про визнання заповіту недійсним та рішення у цій справі ще не прийнято. Розглянувши справу, суд відмовив у задоволенні цього позову, мотивувавши своє рішення наступним чином. За обґрунтованою письмовою

заявою заінтересованої особи, яка звернулась до суду, та на підставі отриманого від суду повідомлення про надходження позовної заяви заінтересованої особи, яка оспорує право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії зупиняється до вирішення справи судом.

Суд дійшов висновку, що рішення відповідача про відмову позивачу у видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом після смерті Особи 3, станом на 19.12.2023 р. є правомірним, оскільки нотаріальна діяльність в якості свого предмета має безспірні справи щодо реалізації цивільних прав, як наслідок, нотаріус позбавлений можливості самостійно встановити розмір (склад) спадкового майна померлої Особи 3 за умови наявності спору між особами, які подали заяви про прийняття спадщини, який розглядається у порядку цивільного судочинства, та результати вирішення якого можуть безпосередньо вплинути на нього. Державний нотаріус правомірно відмовила у вчиненні нотаріальної дії щодо видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом Особі 2 до вирішення спору в суді щодо дійсності заповіту, оскільки результат розгляду даної справи може вплинути на визначення кола спадкоємців та розміру (складу) спадкового майна.

При цьому посилення представника позивача у судовому засіданні на ту обставину, що закон не містить такої підстави для відмови у видачі свідоцтва про право на спадщину, суд визнав безпідставними та необґрунтованими, оскільки відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 49 Закону «Про нотаріат» нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії в інших випадках, передбачених законом [8]. І от саме це твердження суду є наслідком недосконалості нотаріального законодавства, позаяк «інші випадки» як підстави для відмови у вчиненні нотаріальної дії все ж таки мають бути передбачені законом, а даний випадок чітко унормований правилами ч. 4 ст. 42 Закону, за приписами якої нотаріус мав би не відмовляти у вчиненні нотаріальної дії, закріплюючи таке своє рішення у постанові про відмову, а зупиняти вчинення нотаріальної дії до вирішення справи судом.

Відмова у вчиненні та зупинення вчинення нотаріальної дії є різними за своїм характером та наслідками процесуальними діями нотаріуса, але, на жаль, нотаріального процесуального акту – документа, що фіксував би висновок нотаріуса про необхідність зупинення вчинення нотаріальної дії та надавав би йому можливість викласти мотиви й обґрунтування такого рішення,

ані Закон, ані Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України не передбачають. Обставини даної справи висвітлюють ситуацію, коли навіть у випадку задоволення судом позову про визнання такої постанови незаконною та скасування її, вчинення нотаріальної дії все одно було б неможливим до постановлення відповідного рішення судом. Зарадити таким правовим ситуаціям, безумовно, має належне унормування питань процесуального оформлення нотаріальної діяльності.

Також практичне значення проведеної у даній роботі класифікації нотаріальних актів – документів полягає й у можливостях обґрунтування недосконалої чинної редакції ст. 50 Закону щодо унормування об'єктів судового оскарження нотаріальної діяльності. Так, за Законом № 775-IX від 14.07.2020 р. «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо усунення законодавчих колізій та прогалин» у частині першій статті 50 слова «нотаріальний акт» було виключено, тобто з тих пір нотаріальний акт не розглядається законодавцем як самостійний об'єкт судового оскарження, що, на нашу думку, суттєво суперечить інтересам правозастосовної практики і нею вочевидь не сприймається, про що свідчать численні судові справи за позовами, наприклад, про скасування постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії та визнання її незаконною [9; 10; 11]; про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню тощо. У всіх цих та багатьох інших подібних до них справах суди приймали рішення саме стосовно нотаріального акту – документа, і саме він був самостійним об'єктом оскарження.

Справді, у багатьох випадках неможливо відокремити втрату чинності нотаріальним актом – документом від визнання недійсними правових дій, що посвідчувалися цим документом. Наприклад, у випадку визнання недійсними договору купівлі – продажу, довіреності, заповіту немає сенсу окремо чи додатково ставити питання про скасування посвідчувального напису на цих правочинах, адже їх чинність та офіційна сила є складовою чинності та офіційної сили самих правочинів.

Проте посвідчувальними написами на правочинах усе різноманіття нотаріальних актів – документів не вичерпується і у правозастосовній практиці існує безліч випадків, коли оскаржується незаконність саме нотаріальних актів – документів і вони є самостійним об'єктом оскарження попри те, що позовні вимоги у таких справах мають бути звернені не до нотаріуса, а до інших суб'єктів

спірних матеріально-правових відносин: визнання недійсним свідоцтва про право власності на спадщину, внесення змін до свідоцтва про право на спадщину, визнання недійсним свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя, визнання недійсним свідоцтва про придбання жилих будинків з прилюдних торгів, визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню тощо. У таких судових справах намірами та юридичним інтересом їх учасників не охоплюється визнання незаконними або недійсними документів, поданих для вчинення нотаріальних дій, а самостійним об'єктом оскарження є саме нотаріальні акти – документи, їх законність та обґрунтованість.

Отже, проблема, вочевидь, існує, але її вирішення перебуває геть в іншій площині, ніж виключення нотаріальних актів – документів з об'єктів судового оскарження. Задля вирішення цієї проблеми потрібно розв'язати наступні завдання: провести чітке розмежування між такими категоріями судових цивільних справ як а) визнання недійсними нотаріально посвідчених правочинів та нотаріальних актів та б) оскарження незаконності нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні; а далі – визнати нарешті, що друга категорія справ не може розглядатися в межах позовного провадження, а має становити собою одну з категорій справ окремого провадження, позаяк предметом судового розгляду тут не є спір про право, він тут відсутній.

Не можна погодитись з позицією тих авторів, які вважають, що при подачі позову про оскарження нотаріальних дій чи відмови в їх вчиненні виникає спір про право цивільне, оскільки перевіряється правомірність нотаріального оформлення даного права або відмови в його оформленні. Нотаріус стає відповідачем за даним позовом, так як він несе відповідальність за вчинення чи не вчинення нотаріальної дії [12, с. 160]. Нотаріус не може бути відповідачем у таких справах, тому що він не є особою, що порушила матеріальне право заінтересованої особи – позивача, який в окремому провадженні мав би бути заявником. Відповідальність за вчинення чи не вчинення нотаріальної дії не є різновидом матеріально-правової відповідальності. Цивільно-правова відповідальність нотаріуса перед суб'єктом нотаріальної дії визначається за правилами ст. 27 Закону, проте має іншу природу та власні підстави. Встановлення такої відповідальності становить предмет іншої категорії судових цивільних справ – справ про відшкодування шкоди, заподіяної незакон-

ними чи недбалими діями нотаріуса, що є класичними справами позовного провадження, і саме тут нотаріус є відповідачем як особа, яка, на думку позивача, порушила його право.

Справи ж, де предметом судового розгляду є вимога про визнання незаконними нотаріальної дії або відмови у вчиненні нотаріальної дії, не обтяжена спором про право цивільне між суб'єктами матеріальних правовідносин, мають розглядатися за правилами окремого провадження (як, до речі, це питання й було унормовано цивільним процесуальним законодавством до 2004 року), процесуальними особливостями якого є відсутність сторін з протилежними інтересами: у таких справах нотаріус не може бути відповідачем, тому що їх треба розглядати в межах процесуальної конструкції окремого провадження, де відповідач взагалі відсутній.

Стаття 50 Закону «Про нотаріат» не може регулювати процесуальний порядок розгляду справ судом, бо це є сфера врегулювання Цивільного процесуального кодексу. Правила ст. 50 просто передбачають наявність певних прав у осіб, що були суб'єктами нотаріального процесу, а ось процесуальний порядок реалізації таких прав в царині цивільного судочинства визначається цивільним процесуальним законодавством. Виключення нотаріальних актів – документів з об'єктів судового оскарження нівелює визнання їх правового значення як правозастосовних юрисдикційних актів, тому вважаємо за доцільне повернути статті 50 Закону стару редакцію, а у Цивільному процесуальному кодексі врегулювати процесуальний порядок розгляду такої категорії справ окремого провадження як оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні.

Висновки. Систему процесуального оформлення у нотаріальному процесі складають різні за своїм правовим характером та призначенням документи, серед яких доцільно вирізняти нотаріальні акти – документи, що фіксують правові висновки нотаріуса в межах вчинення (або неможливості вчинення) нотаріальних дій, склад яких передбачено ст. 48 Закону, та документи, що відповідно до ст. 47 Закону подаються для вчинення нотаріальних дій і фіксують волевиявлення їх заінтересованих учасників (тексти нотаріально посвідчуваних

правочинів, заяв тощо). У випадку подальшого законодавчого врегулювання механізму фіксування процедури вчинення нотаріальних дій, до цієї системи можуть увійти і документи, що фіксують хід нотаріального процесу (наприклад, протокол вчинення певної нотаріальної дії).

Нотаріальні акти – документи – це юрисдикційні правозастосовні акти, що є юридичною формою закріплення висновків та рішень нотаріуса в межах вчинення нотаріальної дії або відмови в її вчиненні, наділені офіційною та доказовою силою.

Не можна погодитися з твердженням, що усі нотаріальні акти – документи наділені виконавчою силою, остання є характерною лише для виконавчих написів. Натомість, вважаємо, нотаріальні акти як юрисдикційні рішення мають характеризуватися юридичною силою, складовими елементами якої є офіційна та доказова сила.

У ході розгляду нотаріальної справи і здійснення нотаріальної діяльності можливе постановлення цілого ряду нотаріальних актів-документів. За юридичним значенням і функціям їх можна розділити на три групи: акти, що виступають підсумком діяльності нотаріуса, і фіксують результат застосування норм матеріального права та вирішення нотаріальної справи; акти, що фіксують відсутність умов для застосування норм матеріального права і не виникнення чи припинення нотаріального процесу з цієї причини; акти, що оформляють процесуальні дії, необхідність здійснення яких виникає в ході розгляду нотаріальної справи.

Як правозастосовні документи нотаріальні акти можуть бути скасовані з підстав їх незаконності та необґрунтованості, і закріплення таких підстав для скасування у Законі, вважаємо, утворило б систему додаткових правових гарантій для учасників нотаріального провадження та вчинило б позитивний вплив на розгляд судових справ, пов'язаних із попереднім вчиненням нотаріальних дій.

Нотаріальні акти – документи можуть становити самостійний об'єкт судового оскарження, що слід закріпити у правилах ст. 50 Закону. Оскарження незаконності нотаріальних актів – документів, як і незаконності нотаріальних дій, має становити одну з категорій справ окремого провадження у цивільному судочинстві.

Список літератури:

1. Вдовічена Л., Нотаріальні акти як елемент функціонування нотаріальної юрисдикції. *Публічне право*. № 3 (51). 2023. С. 152–159. DOI 10.32782/2306-9082/2023-51-16.
2. Нелін О. І. Правова природа нотаріального акта в новітній парадигмі українського права. *Юридична Україна*. 2013. № 11. С. 4–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_11_3

3. Дякович М. М. Нотаріальний акт як інструмент охорони (захисту) прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 9. С. 20–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_9_4
4. Бондарєва М.В., Шкрібляк К.П. Принцип законності та обґрунтованості нотаріальних актів: практичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 57–59. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/11>.
5. Снідевич О. С. Теоретичні проблеми юридичної сили нотаріального акта у доктрині нотаріального процесу України. *Право України*. 2020. № 9. С. 170–182. DOI: 10.33498/ouu-2020-09-170.
6. Дергільова О. Г. Нотаріальні акти в системі правових актів сучасного права: загальнотеоретичне дослідження. Автореф. канд. дис. Одеса. 2017. 18 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6db36af5-0713-4b22-9f18-43a50a4e66da/content>
7. Череватенко І.М. Нотаріальне провадження щодо посвідчення безспірних прав. Автореф.... канд. дис. 12.00.03. Харків. 2015. 20 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Cherevatenko_I_M_2015.pdf
8. Рішення Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 7 серпня 2024 р. у справі № 204/203/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121230085>
9. Постанова Рівненського апеляційного суду від 22 грудня 2022 р. у справі № 562/3169/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108044872>
10. Постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 25 квітня 2023 р. у справі № 346/3606/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110452162>
11. Постанова Херсонського апеляційного суду від 14 грудня 2021 р. у справі № 766/24022\19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101907837>
12. Джуга М.В. Спір про право за позовом про оскарження нотаріальних дій чи відмови в їх вчиненні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 155–162. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.24>

Barankova V. V. PROCEDURAL FORMALITIES OF NOTARIAL ACTIVITY: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

The article is devoted to the study of the features of procedural registration of notarial activity, the composition of documents covered by it, and their legal characteristics.

It is substantiated that the system of procedural registration in the notarial process covers two groups of procedural documents: notarial acts – documents that record the legal conclusions of a notary within the framework of performing (or impossibility) of notarial actions and documents submitted for notarial actions by interested participants and fixing their expression of will (texts of notarized transactions, statements, etc.). It is emphasized the need to distinguish between documents that record the expression of the will of different subjects of the notarial process, according to their form and requirements for them.

It has been concluded that notarial acts – documents are a type of jurisdictional law enforcement acts, which are a legal form of consolidation of conclusions and decisions of a notary within the framework of a notarial act or refusal to perform it, endowed with official and evidentiary force.

Specific legal features of notarial acts – documents are highlighted, their classification by legal meaning and functions is carried out.

It is stated that notarial acts – documents are issued in the sphere of indisputable civil jurisdiction, and therefore, unlike court decisions, they do not acquire the qualities of exclusivity, immutability and irrefutableness, while during the validity of the official force of notarial acts they should be characterized as generally binding, and the executive force is inherent only in executive inscriptions.

Practical problems caused by the uncertainty of the concept of notarial acts – documents are outlined, and ways to solve them are proposed.

It is proved that notarial acts – documents should be enshrined in the rules of Art. 50 of the Law «On Notaries» as an independent object of judicial appeal. Proposals are formulated to regulate the appeal of illegality of notarial acts and notarial acts – documents in the absence of a dispute about the right as one of the categories of cases of separate proceedings in civil proceedings, as well as to legislate such grounds for the cancellation of notarial acts – documents as their illegality and unreasonableness.

Keywords: notary, notarial deeds – documents, notarial activity, appeal of notarial actions, certifying inscription, certificate of inheritance.

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026